

A progresszív eszmék terjesztésének alapelvei.

Írta Ágoston Péter.

I.

A progresszív eszmék rendkívüli jelentősége dacára, még sem foglalkoztak eddig nálunk avval a kérdéssel, hogy ezeket az eszméket miképpen kell kitörölhetetlenül beleoltani az ifjúság öntudatába. Pedig, hogy erre nagy szükség van, azt nem kell senki előtt bizonyítani, aki a mai ember tehetetlenségét, magaelhagyását, a felsőbbtségben való bizodalmt, kezdeményezés hiányát, gyengeségét és önállótlanágát ismeri. A kinek az emberiség és ennek az országnak boldogulása szíven fekszik, az kell, hogy arra törekedjék, hogy az emberek és ennek az országnak a lakosai saját erejükben bízó, boldogulásukat önmaguktól váró emberek legyenek.

Ilyen emberek csak azok lehetnek, a kik tudják, hogy a természet törvényeivel, mint megmásíthatatlan törvényekkel kell számolniok, hogy minden áldozat, melyet oly irányban hoznak, hogy ezeket megváltoztassák, hiábavaló. Erössé csak azok az emberek lesznek kik tudják, hogy önmagukra vannak utalva a létért való küzdelemben, kik nem bíznak máshonnan jövő támogatásban.

Nem lehet kétség aziránt, hogy a tanítás célja az embereket az életküzdelemre alkalmassá tenni. Szomorúan kell tapasztalnunk, hogy ebben az irányban az iskola nem felelt meg hivatásának. Főleg abban tévesztette el feladatát, hogy kész életbölcsséget akarván adni, minden életismeret nélkül bocsátotta ki az ifjúságot az életbe. Eltévesztette feladatát annyiban is, hogy semmiféle téren sem tanított meg az uralkodó törvények természetére és míg a természet törvényeinek megváltozhatósága iránti hitet oltotta belénk, addig a társadalmi törvények isteni és megváltozhatatlan voltát tanította. Az életben azonban az ellenkezőt kellett tapasztalnunk.

Csalódásunknak következménye nem ritkán az egész iskolai tanulás igazságában való kételkedés volt, de ha nem is, úgy gyakran fordultunk másfelé, mint amely irányt az iskola mutatott. Az iskola s az ifjúság érdeke egyaránt azt követeli, hogy a tanultakban való hit az iskolán túl is éljen az embereken. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha az iskola az élethez alkalmazkodik. Az élet progresszív, tehát az iskolának is progresszívnek kell lennie. Ha pedig az iskola a maga egészében nem lehet progresszív, akkor az ott működő tanárok révén legalább a tanítás szellemének kell progresszívnek lennie.

Az már most a kérdés, hogy ez miképpen lehetséges? E kérdésre helyes feleletet csak úgy adhatunk, ha minden tárgyra vagy legalább a tárgyak csoportjaira nézve külön felelünk. Mielőtt azonban az egyes tárgyak tanításáról szólnánk, tisztáznunk kell az iskolának feladatát a világnézet kialakítása tekintetében, amely kérdés a progresszív eszmék kérdése szempontjából a legfontosabb.

E célhoz képest a világnézet kialakításának szükségességéről és módjáról, majd az egyes tantárgyaknak e szempontból való alapelveiről, nemkülönbön arról

is szólani kell, hogy mire nem fordítanak gondot az iskolában.

Az iskolai tantárgyak szempontjából nézve a kérdést, a bölcselettanból indulunk ki, mint amelynek összefoglaló természeténél fogva legnagyobb a jelentősége a világnézet kérdése tekintetében.

Célunk és feladatunk csak az lehet, hogy a mindenkori tanterv keretében iparkodjunk célt érni, mivel ez a ránk nézve egyedül lehetséges út. A tanterv megváltoztatása iránti minden törekvés úgyszólván hiábavaló volna. De ha nem is, akkor is céljaink és eszméink olyanok, melyek bármely tanterv keretében érvényesíthetők és érvényesítendők is. Az eszközök viszont, melyek rendelkezésünkre állanak, minden tanterv keretében ugyanazok: a lelkesedés és a munka. Aki a kultúráért folyó küzdelmünket helyesli, az ezeket az eszméket iparkodni fog tanítása közben érvényesíteni, aki nem, az hallgatni fog róluk.

II.

Az ember gondolkozása annyiban korlátolt, hogy az eseményeket nem tudjuk más-képen felfogni, mint az ok és okozat formájában. Az okot valamely ható tényezőnek: *ero*-nek tekintjük. Az erőt tehát mindenüvé odaképzjük, ahol valami történik és folyton ennek működésére vonatkozó elveken törjük a fejünket. Úgy, hogy Kantnak majdnem igaza van, mikor azt mondja, hogy az emberek írják elő a természet törvényeit, mert az ember a természetről sokszor alkot magának olyan képet, mely a valóságnak nem megfelelő.

Az *erő* fogalma ugyanis az ok és hatásból vont abstrakció. Gondolunk valamit, ami által az ok hat, ami hatást idéz elő. Miután már most e hatást az ember közvetlen viszonyai közt rendesen tevékenység, munka idézi elő, tehát a természetben is tevékenységet, munkát feltételez az ember. A primitív

ember feltételezésében tovább ment és a tevékenységen kívül valamely lényt is feltételezve, benépesítette az egész természetet különféle lényekkel.

Hz ember és az emberiség egyaránt állandóan keresi az események összefüggését, tehát az okságot; ebben a munkában az emberek a világot azon jelenségek kapcsán fogják fel, melyeket maguk tapasztaltak és úgy fogják fel, ahogy maguk átértik. Vagyis az emberek nem az abszolút igazságok és a tudomány megállapításai szerint fogják fel a világot, hanem saját tudásuk szerint, saját hipotéziseik és axiómaikon keresztül. Nem állítanak fel olyan elméleteket, melyek az ő tapasztalataikon túlmennek. A jelenségekből és nem a tulajdonképeni okokból szűrik le életbölcseletüket.

Ez az eljárás érthető is, ha figyelembe vesszük, hogy az ember érzékelés révén juthat csak a dolgok tudatára, mert csak ezáltal szerezhethet ismeretet és tovább, ezáltal szülhet csupán eszméket. Ismereteink tudatunk elemeivé válnak és a már képzett eszmékkel új eszméket képezhetnek. Az ismereteket legbiztosabban az érzékelések révén szerezzük, mert ezek révén ránk kényszerítik magukat. Viszont azok az ismeretek, melyeket kész, kiformált nézetek formájában közölnek velünk, nem válnak énünk alkotó részévé, ezért aztán képzeink alkotásánál nincsen olyan elsőrangú szerepük, mint a tapasztalatoknak. Miután pedig a képzetek, még ha önmagunk által alkotottak is, az érzéletektől abban különböznek, hogy ezeknél gyengébbek, múlékonyabbak, változékonyabbak, a világnézetek kialakulásában kisebb szerepüknek kell lenniök, mint az érzékléseknek.

Innen van pl. az, hogy az embereket hiába akarjuk okságra és logikára tanítani, ők az okságot a legtöbb esetben a szerint fogják feltételezni, amint ez irányban tapasztalatokat tettek. Ezen alapulnak a babonák, melyeknek abban van az ereje, hogy minden észok ellen azt hozhatja fel az illető: de én mindig

azt tapasztaltam, hogy ez és ez így s így van... Bizonyos az, hogy minél több valakinek az ismerete, annál nehezebben lesz hozzáférhető, bár tapasztalata által megerősítettnek látszó, teljesen illogikus feltevéseknek. Ami mellett persze nem szabad elfelejteni azt sem, hogy az ember bátorsága nem kis szerepet játszik az illogikus következmények feltételezésénél. Pl. a bátrabb kevésbé fog attól a babonától félni, mely azt mondja, hogy ha 13-an ülnek egy asztalnál, akkor az egyik még abban az évben meghal.

B) A logika a hétköznapi életben sokszor a tudományosan képzettet is elhagyja. A hétköznapi életben az látszik logikusnak, ami szokás szerint történik. A tévedés már most onnan keletkezik, hogy az egymásutániságot és az egymásutániság szükség-szerűségét azonosnak tekintik. Ezek a tévedések annál könnyebben előfordulhatnak, mert az embereknek nincsen mindig módjuk megállapítani azt, hogy mikor forog fenn a szükség-szerűség. E tekintetben tehát másokra vagyunk utalva, amiből folyólag a tapasztalat köre szűkre szorul és így az emberek illogikus hajlama megerősítést nyer. Másrészt pedig az embereket a természet eseményein már kora gyermekségüktől kezdve gondolkodni kényszeríti maga a természet. A nap a gyermek szeme előtt kel és nyugszik, erről neki van már véleménye, mielőtt tanult volna róla valamit. E vélemény helytelen és illogikus. Ezt a logikátlanságot sok ember úgy beidegzi, hogy egész életén át nem tudja többé levetni, ha csak külön erre irányuló törekvéssel nem küzd ellene.

Az emberek ezáltal sokszor maguk is illogikusok lesznek. Ez tette szükségessé a műveltség alacsony fokán, hogy a társadalmi, jogi, erkölcsi és vallási viszonyokra nézve abszolút igazságokat és törvényeket hirdessenek, amelyeket kritika nélkül elfogadtak az emberek. Ezeket a tudomány kezdetleges korszakában kiegészítették abszolút tudományos igazságokkal. Az

elsőik megtámadása isten elleni, az utóbbiak megtámadása a tudomány szentsége elleni támadás volt

Avval, hogy a tudományban és erkölcsi életben absolut igazságokat fogadtak el az emberek, eszük önálló munkájáról mondtak le. Lemondtak a saját eszüknek munkája által előállítható igazságokról s evvel arról, hogy a társadalom akként rendeződjek be, mint ahogy rájuk nézve legelőnyösebb. Ha ugyanis végignézzük az emberiség kultúrfejlődését, akkor azt látjuk, hogy az emberiség sorsa a szerint javult, a mint az emberi ész jelentősége előtérbe lépett a társadalom szervezésénél, berendezésénél és intézményei életrehívásánál.

Miután pedig az emberiség abban az arányban ismeri fel eszének jelentőségét, amint a tapasztalat arra tanítja, hogy az igazságok megállapítására nem elegendő az egyes saját tapasztalata s az egyes ismerete, ennél fogva kell, hogy arra törekedjünk, hogy az emberek ismereteiket minél könnyebben közölhessék másokkal és hogy minél többen rendelkezzenek elegendő ismerettel arra, hogy tapasztalataikat ellenőrizzék. Áll ez a megállapítás különösen a társadalom terén, ahol az igazság még az önérdekekkel is összeütközhetik.

C) Az összes jelenségek a természet jelenségei, de ha megakarjuk őket magyarázni, akkor csoportokra kell osztani, ami mindig bizonyos önkénnyel jár és sokszor helytelen is az okozatosság szempontjából. Csak egy olyan magyarázó van, mely minden jelenséget összefog, mely minden jelenségre magyarázattal szolgál és ez a vallás. Ennek módjában van egy okra visszavinni minden jelenséget s így az okozatosság nehéz problémáját könnyen érthető módon megmagyarázni. Ha mindennek végső oka egy feletünk uralkodó lény, akkor ennek akaratával mindent meglehet magyarázni.

Csakhogy a természet és az ember sorsára vonatkozó minden tényismeretből vont következtetés a

vallásban is csak tudáson alapulhat, ha tehát a vallás tényeket állít, akkor ezeket neki is bizonyítani s nemcsak állítani kellene. Ezért a vallás tanítása az iskolában a tudományok tanításával nem egyeztethető össze. A vallás ugyanis az egyes jelenségek magyarázatára elveti a külön hypotéziseket, de egy általános hypotézissel old meg minden nehézséget. Mert hiszen bizonyos, hogy ha bizonyításra szorul az a feltevés, mely szerint a Saturnus csillagot pályájából eltérítő tényező valamely égitesttől kell hogy származzék, akkor kell, hogy éppen így bizonyítást nyerjen az a feltevés, hogy azért, mert valami van, valakinek teremtenie kellett. Más részről a végső oknak istenre való visszavezetése kérdésében elfoglalt általános emberi álláspontot mindig úgy fogják fel, mint amely cáfolandó, de nem bizonyítandó. Pedig a bizonyítás legegyszerűbb technikája is felvilágosíthatna arról, hogy soha sem lehet azt bizonyítani, hogy valami nincs vagy nem történt, hanem csak azt, hogy van és megtörtént.

A vallást ma az emberek sorsára vonatkozó tudás és ismeretként tanítják, vagyis a vallás az iskolában olyan, mint bármely tudomány, csak hogy a vallás egyedül az egyes emberre és ennek sorsára vonatkozó tanokat foglalja össze.

A vallás társadalmi jelentősége nem bizonyos felekezetek elveire, hanem az okozatosság felismerésének hiányára vezetendő vissza. A tanításnak nem lehet célja a tanítványt éppen ott meghagyni, hova személyes diszpozíciója úgyis vonzza, hanem ellenkezőleg, a nehezebb jelenségek kutatására kell bírni, mert csak az okok kutatására való folytonos utalás által szoktatható az állandó szellemi munkához és csak a kétkedésnek a szellemekbe való oltása által keletkezik az emberben az az állandó vágy, hogy mindennek okát kétségtelen bizonyossággal megismerje.

E vallástanok az egyes emberek sorsának tárgyalása közben kell, hogy rámutassanak az egyes ember és az emberek összessége sorsának összefüggésére. Ezt a vallás annál könnyebben megteheti, mert az emberiség sorsának intézőjét istenben mutatván be, erre vezet vissza mindent. Miután az emberiség és a világ sorsának összefüggése szemmel látható, a vallás könnyen bizonyíthatja a maga igazát, ha kiindulási pontját elfogadtatta.

A modern tudományok fejlődésének éppen a hitetlenség terjedése következtében két irányú tendenciája van: egyrészt az összes tudományágak közelednek egymáshoz és egymást kiegészíteni törekusnek; másrészt pedig minden tudomány a maga területét minél szűkebbre fogja. Kétségtelen, hogy e törekvések azt a most előtérbe lépő emberi célt szolgálják, hogy az összefüggések minél jobban felderíttessenek. Ha már most két tudomány ugyanazon a területen dolgozik, éppúgy össze kell ütköznie, mintha a tudomány területére a vallás átterjeszkedik.

A különböző tudományok, de különösen a természettudományok tanítása közben tehát arra kell a súlyt helyezni, hogy a természet törvényei alól nincsenek kivételek. Ha a tanulóba bele oltottuk azt a tudatot, hogy a természet törvényeit semmiféle önkény meg nem másíthatja, akkor evvel megvédtük a természet feletti erőkből való babonás hit ellen.

A természettudományok és társadalomtudományok között azonban az a mindig szem előtt tartandó különbség, hogy az elsők kivételek nélküli törvények megállapítói és hirdetői, a társadalomtudományok törvényei pedig tele vannak kivételekkel. S mégis az elsők változatlanságukkal, az utóbbiaknak változékonyságukkal egyaránt buzdítólag kell hatniok az emberekre.

E) Az emberes minden tudomány célja egyaránt: a boldogság. A végocokat is csak azért keressük,

hogy a boldogság útját így könnyebben megtalálhassuk. Az igazságot a boldogság utáni vágyban kutatjuk. De már az igazság és megismerés fényének szemünk előtti első megcsillanása megelégedést vált ki bennünk. Az igazság megnyugtat és reménynyel tölt el. Ezért válik az igazság kutatása az emberi nem legfőbb törvényévé.

Minden ember keresi az igazságot. És minden ember két irányban keresi: részletekben és az egész világra való vonatkozásban. Részletekben foglalkozása vagy kedvtelése közben; általánosságban világnézetének kialakításával. Ezt az utóbbi területet filozófiának nevezzük. Minden ember filozofál, mert a filozófiát tekintik az összes emberi igazságok foglalatának. A filozófia azonban kétféle: igazi, vagyis a vallástól független és álfilozófia, mely a felekezetek tanításai feletti kérődzés.

Tudni akarjuk mindennek végokát, mindennek végső célját. Az igazi emberi ember csak ott kezdődik, mikor filozofálni kezd. Mert az igazi ember csak az, aki az igazságot szomjazza. A megismerés, a tudás az emberi boldogsághoz vezető út. Az emberi boldogság más azonban, mint az állati boldogság. Az érzéki vágyak feltételei az emberi létnek, de nem elégíthetik ki az emberi ember eszméjét.

Az emberek ugyanis leghelyesebben két csoportra oszthatók: állati és emberi emberekre. Az állati ember boldogságát elemi szükségleteinek zavartalan és bőséges kielégítése megállapítja; az emberi embernek nemcsak állati szükségletei vannak, hanem erkölcsi, esztetikai, társadalmi, stb. szükségletei is. A test kényszerű szükségletein kívül az emberi ember a magasabb szükségletek kielégítésére annál nagyobb súlyt helyez, mert az állati szükségletek kielégítését csak az élet funkció feltételének tekinti.

Bizonyos az, hogy az ember elemi szükségleteit fejlődött társadalomban könnyebben és jobban ki

tudja elégíteni, de bizonyos az is, hogy emberi szükségletek csak fejlődött emberi társadalomban elégíthetők ki. Már pedig annál könnyebben lesznek ezek kielégíthetők, minél többen vannak valamely társadalomban, kiknek ilyen szükségletei vannak. A szükségletek is legkönnyebben azokban támadnak, kik ezeket másoknál már látták. Kik meg tudják érteni az ezek kielégítésével járó boldogságot

Az elemi szükségletek kielégítése is akkor történhetik a legkönnyebben, ha ezek kielégítésére a társadalomban élők összefognak. így van ez a magasabb rendű szükségletek kielégítésével is. Ilyképen aztán az egyes ember tökéletesítéséhez hozzájárul a mások tökéletessége. A szükségletkielégítésben való kölcsönös támogatás által pedig az egyes ember így válik a másik ember boldogulásának feltételévé.

Ezt és azt kell mármost az iskolának az ifjúsággal megértetnie, hogy a boldogság az ember tökéletességétől függ. Az egyes ember tökéletessége az összes emberek tökéletességétől függ. A haladó irányzat legfőbb feladata tehát arra tanítani az emberiséget, hogy az emberiség boldogsága az összesség boldogságától függ. Mert bár a boldogság szubjektív érzés, mégis ez az érzés a kielégítettségtől függ, aminek az a feltétele, hogy erre milyen eszközök állanak a társadalom rendelkezésére.

A boldogság viszont a tökéletességből állván, igényeket kell az emberekbe nevelni, hogy ne téveszthesse meg őket a látszólagos boldogság. Ennek feltétele az, hogy olyan műveltek legyenek, hogy ne fogadják el igazságoknak a látszólagos igazságokat. E tekintetben a legelső, amit tudnunk kell az, hogy az emberek az életről és boldogságról való felfogásukat elsősorban foglalkozásuk köréből veszik.

Minden ember közös jellemvonása, hogy szereti tapasztalatait általánosítani. E tulajdonságából folyik az, hogy életfelfogását, világnézetét saját életkörülményeiből meríti. A földműves, kinek megélhetése

rajta kívül eső körülményektől nagyobb mértékben függ, hajlandóbb lesz emberfeletti lényekben hinni, mint az iparos vagy kereskedő. A tudatlan ember, ki az általa látottak okát nem ismeri, más következtetést fog belőlük levonni, mint a tanult. Az emberek eszményei tehát mások és mások lesznek a szerint, mint tanultabbak vagy tudatlanabbak.

Az iskolai tanításoknak, az életbölcseletre való oktatásoknak egy alapvető hibája szokott lenni, az hogy teljesen figyelmen kívül hagyják az ember természetes szükségleteit. Az életbe kikerült ifjú pedig az első lépésnél is már az e körül támadó küzdelembe sodortatván, látja, hogy az emberek nagy részénél ez tölti ki egész lényüket s ezért az iskola minden tanácsát alaptalannak hiszi miért is nem-sokára elveti.

Az iskola szobatudományt ad az ifjúnak, mely abból a helytelen tételből indul ki, hogy a tudás öncél és nem a boldogság eszköze. Az iskola nem domborítja ki eléggé, hogy a tudást azért szerezzük meg, hogy cselekedjünk. Az iskola elfelejteti, hogy azért keli az ifjúságot a helyes gondolkozásra megtanítania, hogy az emberek szellemi tevékenységébe összhangot vigyen bele.

A tudás legelső feladata megállapítani azt a helyet, melyet az ember a mindenségben elfoglal. De nem szabad azt hinnie, hogy minden ember ugyanazt a helyet képes elfoglalni. Éppen az az iskola feladata, hogy azt a meggyőződést tudja az ifjakba önteni, hogy az emberek tehetségei különbözők és hogy mindenkinek azt a helyet kell betöltenie, melyre képességei alkalmassá teszik. Az emberiség egyenlőségének gondolatát tehát minden ember szükségességére kell építenie és nem az emberek munkájának különböző értéklésére.

Iskoláink és közfelfogásunk különös hibája, hogy

tudja elégíteni, de bizonyos az is, hogy emberi szükségletek csak fejlődött emberi társadalomban elégíthetők ki. Már pedig annál könnyebben lesznek ezek kielégíthetők, minél többen vannak valamely társadalomban, kiknek ilyen szükségletei vannak. A szükségletek is legkönnyebben azokban támadnak, kik ezeket másoknál már látták. Kik meg tudják érteni az ezek kielégítésével járd boldogságot.

Az elemi szükségletek kielégítése is akkor történhetik a legkönnyebben, ha ezek kielégítésére a társadalomban élők összefognak. így van ez a magasabb rendű szükségletek kielégítésével is. Ilyképen aztán az egyes ember tökéletesítéséhez hozzájárul a mások tökéletessége. A szükségletkielégítésben való kölcsönös támogatás által pedig az egyes ember így válik a másik ember boldogulásának feltételévé.

Ezt és azt kell mármost az iskolának az ifjúsággal megértetnie, hogy a boldogság az ember tökéletességétől függ. Az egyes ember tökéletessége az összes emberek tökéletességétől függ; A haladó irányzat legfőbb feladata tehát arra tanítani az emberiséget, hogy az emberiség boldogsága az összesség boldogságától függ. Mert bár a boldogság szubjektív érzés, mégis ez az érzés a kielégítettségtől függ, aminek az a feltétele, hogy erre milyen eszközök állanak a társadalom rendelkezésére,

A boldogság viszont a tökéletességből állván, igényeket kell az emberekbe nevelni, hogy ne téveszthesse meg őket a látszólagos boldogság. Ennek feltétele az, hogy olyan műveltek legyenek, hogy ne fogadják el igazságoknak a látszólagos igazságokat. E tekintetben a legelső, amit tudnunk kell az, hogy az emberek az életről és boldogságról való felfogásukat elsősorban foglalkozásuk köréből veszik.

Minden ember közös jellemvonása, hogy szereti tapasztalatait általánosítani. E tulajdonságából folyik az, hogy életfelfogását, világnézetét saját életkörülményeiből meríti. A földműves, kinek megélhetése

rajta kívül eső körülményektől nagyobb mértékben függ, hajlandóbb lesz emberfeletti lényekben hinni, mint az iparos vagy kereskedő. A tudatlan ember, ki az általa látottak okát nem ismeri, más következtetést fog belőlük levonni, mint a tanult. Az emberek eszményei tehát mások és mások lesznek a szerint, mini tanultabbak vagy tudatlanabbak.

Az iskolai tanításoknak, az életbölcseletre való oktatásoknak egy alapvető hibája szokott lenni, az hogy teljesen figyelmen kívül hagyják az ember természetes szükségleteit. Az életbe kikerült ifjú pedig az első lépésnél is már az e körül támadó küzdelembe sodortatván, látja, hogy az emberek nagy részénél ez tölti ki egész lényüket s ezért az iskola minden tanácsát alaptalannak hiszi miért is nem-sokára elveti.

Az iskola szobatudományt ad az ifjúnak, mely abból a helytelen tételből indul ki, hogy a tudás öncél és nem a boldogság eszköze. Az iskola nem domborítja ki eléggé, hogy a tudást azért szerezzük meg, hogy cselekedjünk. Az iskola elfelejteti, hogy azért keli az ifjúságot a helyes gondolkozásra megtanítania, hogy az emberek szellemi tevékenységébe összhangot vigyen bele.

A tudás legelső feladata megállapítani azt a helyet, melyet az ember a mindenségben elfoglal. De nem szabad azt hinnie, hogy minden ember ugyanazt a helyet képes elfoglalni. Éppen az az iskola feladata, hogy azt a meggyőződést tudja az ifjakba önteni, hogy az emberek tehetségei különbözők és hogy mindenkinek azt a helyet kell betöltenie, melyre képességei alkalmassá teszik. Az emberiség egyenlőségének gondolatát tehát minden ember szükségességére kell építenie és nem az emberek munkájának különböző értéklésére.

Iskoláink és közfelfogásunk különös hibája, hogy

tudja elégíteni, de bizonyos az is, hogy emberi szükségletek csak fejlődött emberi társadalomban elégíthetők ki. Már pedig annál könnyebben lesznek ezek kielégíthetők, minél többen vannak valamely társadalomban, kiknek ilyen szükségletei vannak. E szükségletek is legkönnyebben azokban támadnak, kik ezeket másoknál már látták. Kik meg tudják érteni az ezek kielégítésével járó boldogságot.

Az elemi szükségletek kielégítése is akkor történhetik a legkönnyebben, ha ezek kielégítésére a társadalomban élők összefognak. így van ez a magasabb rendű szükségletek kielégítésével is. Ilyképen aztán az egyes ember tökéletesítéséhez hozzájárul a mások tökéletessége. A szükségletkielégítésben való kölcsönös támogatás által pedig az egyes ember így válik a másik ember boldogulásának feltételévé.

Ezt és azt kell mármost az iskolának az ifjúsággal megértetnie, hogy a boldogság az ember tökéletességétől függ. Az egyes ember tökéletessége az összes emberek tökéletességétől függ; A haladó irányzat legfőbb feladata tehát arra tanítani az emberiséget, hogy az emberiség boldogsága az összesség boldogságától függ. Mert bár a boldogság szubjektív érzés, mégis ez az érzés a kielégítettségtől függ, aminek az a feltétele, hogy erre milyen eszközök állanak a társadalom rendelkezésére,

A boldogság viszont a tökéletességből állván, igényeket kell az emberekbe nevelni, hogy ne téveszthesse meg őket a látszólagos boldogság. Ennek feltétele az, hogy olyan műveltek legyenek, hogy ne fogadják el igazságoknak a látszólagos igazságokat. E tekintetben a legelső, amit tudnunk kell az, hogy az emberek az életről és boldogságról való felfogásukat elsősorban foglalkozásuk köréből veszik.

Minden ember közös jellemvonása, hogy szereti tapasztalatait általánosítani. E tulajdonságából folyik az, hogy életfelfogását, világnézetét saját életkörülményeiből meríti. A földműves, kinek megélhetése

rajta kívül eső körülményektől nagyobb mértékben függ, hajlandóbb lesz emberfeletti lényekben hinni, mint az iparos vagy kereskedő. A tudatlan ember, ki az általa látottak okát nem ismeri, más következtetést fog belőlük levonni, mint a tanult. Az emberek eszményei tehát mások és mások lesznek a szerint, mini tanultabbak vagy tudatlanabbak.

Az iskolai tanításoknak, az életbölcseletre vaió oktatásoknak egy alapvető hibája szokott lenni, az hogy teljesen figyelmen kívül hagyják az ember természetes szükségleteit. Az életbe kikerült ifjú pedig az első lépésnél is már az e körül támadó küzdelembe sodortatván, látja, hogy az emberek nagy részénél ez tölti ki egész lényüket s ezért az iskola minden tanácsát alaptalannak hiszi miért is nem-sokára elveti.

Az iskola szobatudományt ad az ifjúnak, mely abból a helytelen tételből indul ki, hogy a tudás öncél és nem a boldogság eszköze. Az iskola nem domborítja ki eléggé, hogy a tudást azért szerezzük meg, hogy cselekedjünk. Az iskola elfelejteti, hogy azért keli az ifjúságot a helyes gondolkozásra megtanítania, hogy az emberek szellemi tevékenységébe összhangot vigyen bele.

A tudás legelső feladata megállapítani azt a helyet, melyet az ember a mindenségben elfoglal. De nem szabad azt hinnie, hogy minden ember ugyanazt a helyet képes elfoglalni. Éppen az az iskola feladata, hogy azt a meggyőződést tudja az ifjakba önteni, hogy az emberek tehetségei különbözők és hogy mindenkinek azt a helyet kell betöltenie, melyre képességei alkalmassá teszik. Az emberiség egyenlőségének gondolatát tehát minden ember szükségességére kell építenie és nem az emberek munkájának különböző értéklésére.

Iskoláink és közfelfogásunk különös hibája, hogy

a gondolatok és eszméknek jelentőségét túlbecsüli és nem ismeri azt az utat, melyet a gondolatnak a valósággá válásig meg kell tennie. Pedig az iskolai tanítás is ezer alkalmat nyújt erre. Aristoteles mondta, hogy a rabszolgaság akkor fog megszűnni, ha a rabszolgákat gépek fogják helyettesíteni. Hogy mennyire igaza van, azt a munkások mai helyzetén is be lehet mutatni. Attól a gondolattól, hogy a rabszolgaság megszűnjön, máig kétezerháromszáz év telt el. A gondolat és részbeni megvalósítása közt tehát az emberiség történetének olyan tekintélyes része folyt le, mely alkalmas arra, hogy megvilágítsa azt, hogy a gondolat és valóság nagyon távol vannak egymástól.

Az ilyen körülményekre való felhívás arra is alkalmas, hogy bemutassuk, miszerint az emberiség sorsát nem meddő gondolatok, hanem a gyakorlatban támadt kényszerű eszmék vitték előre. Az emberiség haladását ugyanis a technikának köszönheti. Ez két irányban működött: egyrészt felszerelte az emberiséget szerszámokkal, másrészt pedig a természet erőit felhasználta arra, hogy valamit előállítsanak. A tűzzel olvasztott, a vízen szállított, a széllel hajóit hajttatta, stb. Egyik tevékenység sem olyan, amit kilehetne gondolni, amire intuitív alapon rá lehet jönni.

Az embernek minden mozdulatánál gondolkodnia kell és e gondolatok nyomán támadt mozgások készítik új gondolatokra, melyek együttvéve teszik a munkát. A munkát akkor tudjuk legjobban és leghasznosabban elvégezni, ha egymás közt megosztjuk azt. Akként szervezni azonban a munkamegosztást, hogy az egyik gondolkozzék, a másik nem, elképzelhetetlen. Pedig nálunk az az általános felfogás, hogy ez a helyes és ez a szükséges. A megvalósított gondolatokon támadnak az új gondolatok, az fog tehát legelőbb új gondolatokat termelni, aki a régieket megvalósította. A gondolat megelőzi ugyan a cselekvést, de cselekvés nélkül új, helyes gondolatok csak ritkán szülehetnek,

mert a gondolatok helyességét rendszerint a végrehajtáskor lehet ellenőrizni.

Különösen gimnáziumi oktatásunknak az a hibája, hogy a munkának nagyszerűsége és hasznossága helyett a gondolat, az eszme, a szó nagyszerűségének és világboldogító hatásának alapján áll. Ezt az álláspontot fel kell hagyni, dacára annak a veszélynek, melyet a humánus tárgyak tanítása szempontjából magában rejt, mert könnyen érthető, hogy a tanuló ifjúság nem lesz nagy bizalommal a tanulandó anyag iránt, ha ennek abszolút hasznosságát még az iskolában sem hallja, miután azonban a tanításnak magasabb célja az emberiség, mint az iskola látszólagos eredménye, ez utóbbit fel kell áldozni.

G) Aki a magyar közép- és alsóosztályt ennek munkára való képessége szempontjából vizsgálja, lehetetlen, hogy fel ne fedezze, hogy egyik sem tud dolgozni. Ennek oka pedig az, hogy iskoláink nincsenek tisztában avval, hogy a munkának is megvan a technikája, melyet éppen úgy el kell sajátítani, mint ahogy el kell sajátítani valamely mesterséget. Ha végignézzük, hogy nálunk hogyan fognak az emberek a munkához, akkor nyilvánvaló lesz előttünk, hogy nem tudnak dolgozni. Nem ismerik ugyanis azokat a fogásokat, amelyek minden munka elvégzését éppen úgy megkönnyítik, mint ahogyan a súlyemelést megkönnyíti az a gyakorlat, melyet az akrobata elsajátít. Nem épen nagyobb ereje által lesz valaki akrobatává, hanem azoknak a fogásoknak ismerete által, melyek egy ugyanolyan erejű más ember felett óriási előnyt biztosítanak az e munkának technikáját ismerőnek.

Az, aki nagyon sokat dolgozik más vezetése nélkül, az előbb-utóbb elfogja sajátítani a munka saját magához alkalmazott egyéni technikáját, illetve ilyet saját maga számára ki fog fejleszteni. De sohasem fog ilyet kifejleszteni a maga számára, aki mindig

csak utasításra dolgozik s utánoz. Az iskola avval, hogy az átlag gyermekekhez alkalmazza a tantervet, megöli az átlagon alul vagy felül levők munkakedvét egyaránt. A tanító, aki ezt a helytelen rendszert a szükségen túl szigorúan alkalmazza, még fokozza ennek hátrányait és arra szoktatja tanítványait, hogy minden munkájukat felületesen, gondolkodás nélkül végezzék el, Valamelyes eredményt már eredménynek tekint a lusta tanító csak azért, hogy az ő munkáját ne kelljen intenzívebbé tenni és evvel az egész életre leszoktatja a gyermeket az intenzív munkától, mely az egyedüli igazi munka és evvel az iskola többet árt, mint használ.

A munka technikájának elsajátítása szempontjából többet ér az intenzív játék, mint a félmunka, melyre gyermekeinket szoktatják. A tanítás ma csak arra törekszik, hogy a tanuló utána tudja mondani a tanítónak azt, amit a tanító mondott. Ez nem munka, ezen nem kell gondolkodni, ehhez nem kell s e mellett nem lehet megtanulni a munka technikáját. Az angol és amerikai Egyesült-Államok iskoláiban minden tantárgy keretében avval is szoktatják a tanulót gondolkodásra és munkára, hogy mindenről elmondatják saját véleményét. Ez a munkának első lépése; ha pedig e vélemény valamely gyakorlati dologra vonatkozik, akkor természetesen következik annak a megcsinálása; ha csupán elméleti a kérdés, akkor evvel legalább annyit ért el a tanító, hogy gondolkodásra kényszerítette a tanulót.

Iskoláink inkább félnek attól, hogy a tanulók megtanulnak önállóan gondolkodni, semmint arra törekednének, hogy megtanulják ezt. Természetes, hogy azok az ifjak, kik nem szokták meg a gondolkodást, nem fognak tudni dolgozni, mert nem tudnak miképpen hozzáfogni. Ez a legnagyobb hiánya iskoláinknak és ez a hiány a legnagyobb jelentőségű az ország jövője szempontjából. Abban a versenyben, amelyből

mi sem kapcsolhatjuk ki magunkat, amelyben az országok fenmaradásáért éppenúgy folyik a küzdelem, mint az egyes boldogulásáért, azok fognak felülmaradni, akik legjobban ismerik a munka technikáját, mert azok fogják a munkát legkönnyebben elvégezni. Lehet, hogy sokak előtt homályban maradt az iskola e fogyatéka éppúgy, mint az ország lakosainak ez a járatlansága, de lehetetlen ezt meg nem látni akkor, ha erre külön felhívják figyelmünket. Tudjuk, hogy a munkák legtöbbször akként végzik, hogy felügyelőt alkalmaznak a célból, hogy ez irányítsa a munkásokat. Míg nálunk a felügyelők száma a munkásokéhoz képest nagy, addig a műveltebb s dolgozni tudó népeknél csekély. A műveletlenséget nem lehet azonban a felügyelők tömegével pótolni s így a mi munkásaink által végzett munka mindig silányabb, mint a műveltebb népek által végzett. Ha ezt az iskola nem látja és ezen nem segít, akkor ezen soha sem lehet már segíteni. Ezért kell az iskolának gondolkodásra és munkára tanítónak lennie.

III.

A) A tanításnak nem külön része és a tanterv szerint nem külön tantárgy az erkölcsstan, de azért nem jelentéktelen az iskola szempontjából, sőt ellenkezőleg, az egész tanítást át kell hatnia. Minden olyan tárgynál állandóan előtérben kell lennie, mely a társadalmi élettel bármilyen vonatkozásban van. Az első és legfőbb kötelessége a progresszív tanítónak e téren az, hogy szembeszálljon avval a tévtannal, mely szerint az erkölcsstan a hittannak része. Már az ifjúnak meg kell értenie, hogy az emberiség nagy közössége kötelességeket ró mindenkire, melyekért ezen a földön, ebben a társadalomban szenvedjük a büntetést, ha büntetés jár és itt nyerjük a jutalmat mindazokért a tettekért, melyek a társadalom, tehát a mi érdekeinket is szolgálják. Meg kell tanulni, hogy minden csele-

kedet, mely a társadalom érdekét szolgálja, a mi érdekünket is szolgálja, mert hiszen mi is a társadalom tagjai vagyunk.

A vallástannak is előnyére szolgál, ha elválasztjuk az erkölctan tanításától, mert a legelső tanok, melyekben az emberek hite meginog, a valláséi. Nem szabad tehát a társadalom szempontjából elsőrendű fontosságú erkölcsi elvek igazságát ilyen ingatag alapra fektetni. Éppen az ellenkező volna a vallástan érdeke, t. i. hogy a vallás elvei csak az erkölcsi elveken keresztül jussanak a tanulóhoz.

Az emberek az életben csakhamar megtanulják, hogy erkölcsösnek és vallásosnak lenni más. A legvallástalanabb emberek közt találunk erkölcsös, a legvallásosabb emberek közt erkölctelen embereket. Más részről megtanulják azt is, hogy az erkölcs tanai nem megváltozhatatlanok, hanem a körülmények szerint alakulók. A modern embert olyan erkölcsi kötelességek terhelik, amelyeket a múltban nem ismertek.

B) A progresszív erkölcs legfőbb parancsa a társadalom érdekében való állandó tevékenységre kötelez és arra, hogy az egyes ember a társadalomban felolvadjon. *Ma már nem elegendő nem ártani, hanem használni kell az emberiségnek, hogy valakit erkölcsösnek tartsunk.* Az ember értékelése és vallásossága egymástól független.

Ahhoz, hogy az erkölcsi oktatás eredményes lehessen, szem előtt kell tartanunk egyrészt azt, hogy az ifjúnak a társadalom működését és azokat az intézményeket ismernie kell, melyek az újabb erkölcsi elvek érvényesülése révén létesültek. Ismernie kell a társadalom szervezetének alapelveit. Tudnia kell tehát, hogy mi a munkamegosztás, miért és miképpen érvényesül. Ismernie kell a termelés rendjét, a társadalom egészének és egyes csoportjainak szervezetét. Fogalma kell, hogy legyen a társadalmat uraló el-

vekről, a társadalmi szükségszerűségekről, kényszerűségekről.

Az erkölcs érvényesülésének tere a társadalom. A társadalom intézményei is átalakuláson mennek keresztül. Ezért nincs mit siránkozni, ha egyes alakulások az idők folyamán átalakulnak. Az iskola ennek dacára sokszor eltöpreng pl. azon, hogy a mai család már nem olyan, mint a múlté. Evvel sok lelkesedni tudó ifjút hiába való erőlködésekre kerget bele és arra kész, hogy visszacsinálni akarjon olyasmit, ami nem csinálható vissza. Sok tehetséges és erős egyéniség munkája válik így hiábavalóvá és a felelősség az iskolát terheli.

C) Ami e kérdés pedagógiai részét illeti, természetes, hogy az alsóbb fokon csak olyan erkölcsi elvekkel szabad foglalkozni, melyek bizonyításához egyáltalában nincs szükség feltevésekre. Tehát az anyagnak csak azzal a részével szabad a kevésbé műveltek előtt foglalkozni, mely könnyen áttekinthető és kétségtelenül bizonyos a tudomány szempontjából. A magasabb értelmiségűek előtt lehet azokat a részeket tárgyalni, melyekben a hypothéziseknek is jut szerep, majd a még műveltebbek előtt azokat, melyekben a kétkedésekre is alkalom nyílik.

A tanítás eredményessége szempontjából azonban szem előtt kell tartani azt, hogy az erkölcsi elvek gyakorlásában a tanulóknak meg is kell erősödni. E tekintetben alkalmat kell az iskolában teremteni és a társadalom egyetemességében való meggyőződést felébreszteni. Ebben az irányban nagyon el vagyunk maradva. Egy-egy osztály nem egy-egy társadalmi szervezett csoport, hanem összehalmozott gyermekek összessége, akik legfeljebb annyira tartják magukat összetartozóknak, amennyiben a tanítóval, mint többséggel szemben együttes ellenállást fejtenek ki, de nem annyiban, hogy egymást támogassák. Pedig az teszi a mai társadalmat és méginkább a jövő tár-

sadalmat az elmúlttal szemben szebbé, hogy az összetartozás fokozódott.

Hányszor előfordul pl., hogy az együtt elkövetett csínyért a tanár csak egy tanulót büntet, mert csak egyről tud. Milyen szép volna és erkölcsileg helyes, ha ilyenkor az illető tanulótársai, akik együtt mulattak vele a csínyen, megkönnyítenék neki a büntetés elszენvedését. Mert ne felejtjük el, hogy a tekintély elvén alapulhat ugyan a nevelés, de az összetartozó csoportosulásoknak egymás közti összetartása a társadalomra nézve feltétlen szükséglet.

A társadalom élete szempontjából milyen eredményeket jelentene, ha az iskolában kötelezőnek tekintenék a gyermekek azt, hogy szegény és érdemes társukon segítsenek. De e segítség olyan legyen, hogy elfogadása ne legyen megszégyenítő és nyújtása ne legyen kényszer alatti alamizsnaadás.

De más téren is meg lehetne a gyermekeket tanítani arra, hogy a kölcsönös összetartásnak előnyei vannak. Minden iskolában ugyanolyan alakú füzeteket írnak elő, ha ezeket egyszerre vásárolnák meg, bizonyos kedvezményeket kapnának a kereskedőtől, amiből a szegényebb sorsúak támogatására lehetne néhány fillért juttatni.

Nem akarom e kérdés tárgyalását példákba fullasztani, mert ha a kölcsönösség s a társadalmi erkölcs helyességének gondolatát belevittük a gyermekekbe és tanárokbá, akkor a szükséglet kifejleszti az intézményeket is.

Az iskola ily irányú működése azért is előnyös volna, mert ma már nem annyira azon fordul meg egy-egy erkölcsi elvnek gyakorlatba való ültetése, hogy nem ismerik el azt helyesnek, hanem csak azon, hogy hiányzik a megszokásból folyó ereje az ily irányú meggyőződésnek. Ma már csak az ellen a bűn ellen kell küzdeni, melyet a jóra való restségnek lehetne nevezni. Ma már csak azt kell az emberekkel

megértetni, hogy ha nem cselekesznek az emberek, akkor a jó és rossz ember egyenlő, mert a különbség csak a tettekben nyilvánulhat.

D) Ma már nem kell az erkölcsi szabályok megállapításával foglalkozni, ma már mindenki tudja, hogy mi a helyes. Mindenki tudja, de nem mindenki gyakorolja. Az emberek közönyösek. A közöny hatja át a legműveltebb és legszebb eszmék ismerőit. E közönnyel kell az emberiség boldogsága érdekében dolgozóknak megküzdenie, ezt kell kiölni. Csak ha sikerül kiölni az emberiség nemesebb részéből a közönnyt, akkor sikerülhet áthatni minden társadalmi réteget a nemesebb eszmékkel, elterjeszteni az egész földön a szociális szellemet. A progresszív eszméknek mindennütt érvényesülnie kell, hogy a felekezeti, társadalmi, állami, műveltségi, világnézeti különbségek által elválasztott emberiséget egységessé tegye.

A szociális erkölcs elveinek kell érvényesülnie. Az embereknek meg kell tanulni, hogy boldogságuk eléréséhez nem elegendők ők maguk és ők nem lehetnek sohasem önmaguknak elegendők. Az ember társas lény, mely mások boldogsága nélkül nem lehet boldog. A mint nem élvezheti az ember zavartalanul a vidék szépségeit, ha egy közeli pöcegödör búze csavarja orrát, úgy nem élvezheti az ember a legszebb képet sem a földbevájt odúban. Amint nem lehet az ember biztos a miazmák okozta betegségektől, habár a legszebb és legtisztább palotában lakik is, ha a szomszédban lakó koldusok piszkos kunyhóiból miazmák milliói töltik meg a levegőt; úgy nem gyönyörködhetik az ember a legszebb önfeláldozásban sem, ha ez nem viszi előre az emberiség ügyét. A modern élet megtanított bennünket arra, hogy az erény és bűn fogalma a társadalmi hasznosság kérdésével függ össze. Ezt kell köztudattá tenni, hogy a helyes mérték szerint mérhesse mindenki a mások cselekedeteit.

A társadalmi szükségességnek kell annak az

elvnek lennie, mely háttérbe szorít minden mást és úrrá lesz az emberek szükségleteitől független erkölcsi szabályokon. Csak így lehet a társadalmi előítéletek felett úrrá az ember. Csak így lehet az emberiség egy nagy testvériséggé.

A kötelességteljesítésnek nem szabad komor, aggó, levert hangulatot eredményezni és nem szabad a rabszolga korbácsolt félnétségéből származnia. A kötelességteljesítés olyan legyen, mint a kereskedő haszonnal számító, öntudatos tevékenysége, mely közben mindig tudnia kell az embernek, hogy a társadalom vele szemben nagyobb értékeket tart készen ellenszolgáltatásképpen.

A szociális és régi felfogás közt éppen ebben van a különbség. H régi erkölcsi felfogás a kötelezettségeket az életviszonyoktól függetleneknek tekintette, melyek előre meg voltak állapítva és amelyeket nem az emberek hasonló cselekedeteire való tekintettel, hanem a túlvilágon istentől szenvedendő büntetések-től való félelem hatása alatt teljesítettek.

Ezért a társadalmi rend elleni engedetlenséget az istenség elleni lázadásnak tekintették. Ma már tisztában vagyunk a társadalom fejlődésének törvényeivel és tudjuk, hogy ezek kialakítására nem ritkán milyen igazságtalan erők gyakorolnak hatást. Ezért aztán a jogtalanság elleni küzdelmeket nem szereljük le avval, hogy ezek isten elleni támadások, hanem ellenkezőleg erénynek s dicsőségnek tartjuk. E küzdelmek résztvevőit példányképekül állítjuk az emberek elé.

E) Az erkölcs szempontjából az eszmék jelentőségének megállapításánál nem szabad szem elől téveszteni azt a körülményt, hogy a keresztény világnézet átvette a zsidótól azt a gondolatot, mely szerint az ember gondolatait isten sugallja. Ezt a gondolatot nagyon könnyű megérteni, ha csak némileg is bele tudjuk magunkat a primitív ember gondolatvilágába

s képzeletébe helyezni. Egy-egy új gondolat és erkölcsi elv oly nagy szellemi munkát jelentett éveze-
rekkel előbb, hogy azok, kik ezeket legelőbb hallották,
méltán isten és nem embertársuk szellemének tulaj-
donították őket.

A zsidó vallásban ez a gondolat a próféták je-
lentőségének megítélésében, a keresztény és zsidó
vallásban az isteni kinyilatkoztatásra vonatkozó tanban
nyer kifejezést. Mindkét vallás találkozik továbbá ab-
ban is, hogy minden erkölcsi szabályt isteni eredet-
űnek tart és hogy mindkettő szerint isten az embe-
riség egységének kifejezője.

Ha a vallás nélküli erkölcsi szabályokat kell
megmagyarázni, akkor világos, hogy ezt nem le-
het istenben keresni. Az erkölcs forrása csak a
társadalom lehet, amint annak a magyarázata, hogy
miért vallja a zsidó és keresztény vallás a fenti el-
veket, szintén a társadalomnak, habár régibb viszo-
nyaiból kell magyarázni.

Viszont az emberiség folytonos haladása, az
emberi nyers erő folytonosan csökkenő jelentősége,
a gondolat és eszme ereje a mai társadalom képén
mutatható be legjobban. Az ember a gépek kigondo-
lója, irányítója, de a munkát a gép végzi, az ember
csupán parancsol. Az istenség hatalmas, nagy gon-
dolatát a technika csodáiban lehet legjobban bemutatni.
A gondolat isteni, de nem azért, mert isten sugalja,
hanem, mert lehetővé teszi, hogy az ember csupán
parancsoljon. A gondolat hatalmas, mert az emberiség
munkája valóságga tette.

Az emberiség mind nagyobb része adhatja át
magát az 'ideális gondolatoknak, mert a gépek fel-
mentenek az erőfeszítés alól. A gépek tették lehetővé,
hogy a társadalom mind szélesebb rétegei felszaba-
duljanak, emberi élethez jussanak. A gépek révén
tökéletesedik az erkölcs. Az emberiség szempontjából

tehát a gép, a technika az igazi felszabadító, erkölcs-nemesítő és isteni gondolatokat megvalósító.

F) A természettudományok egyike éppúgy alkalmas a magasabb eszmények tanítására, mint a másik, de azért mégis az állattan és az állati társadalmak tanítása a legalkalmasabb arra, hogy a még ott is tapasztalható összetartás és összeműködés kapcsán rámutasson a tanár arra, hogy a kölcsönös segítség mindig előnnyel jár. A növénytan tanítása közben kidomborítható szaporodási módok ismertetése alkalmul szolgálhat arra, hogy ennek a mindig burkolt kérdésnek, melynek éppen ezért valami erkölcstelen színezetet adott a tudatlanság, természetes és szép voltát bemutassuk. A bibe és porzó szerepének, a tojás és pete tulajdonságainak magyarázata alkalmul szolgálhat arra, hogy a szaporodás kényes kérdését az ifjúság könnyen megismerhesse. A szaporodás kényes kérdését milyen könnyen meg lehet értetni, ha a virág szaporodásából kiindulva, a tojás tulajdonságaira áttérve, felveti a tanító a tojáshéj elmaradását s a tojásnak az anyatestben való maradását, amikor is a magnak az anyatestben való fejlődését is fokozatosan megismertetheti. Rámutathat itt arra, hogy az emlősök azután is még mennyivel jobban hozzá vannak kötve az anyához, mint a tojás útján szaporodók.

A természet és az ember viszonyának megváltoztatásához elsősorban azzal kell hozzájárulnunk, hogy a természet munkájáról helyes képet adunk az ifjúságnak. Azt a ferde felfogást kell kiölni az emberekből, mintha a természetes lehetne erkölcstelen. Nem elég, ha e tekintetben félénken emlegetjük előtte, hogy naturalia non sunt turpia. Ennek a gondolatnak kell minden természettudományi elv megértetésénél az alapvető gondolatnak lennie.

IV.

A) Mi a progresszió vezető gondolata? A szociális érzék. Ezt a gondolatot kell a progresszív

tanítónak minden vonalon szolgálnia. Ezt az érzést kell tanítványai lelkébe átültetnie. De e célból nem elegendő elméleti frázisokat hangoztatni, hanem kell, hogy rámutasson és tanítványai meggyőződésévé tegye azt a gondolatot, hogy a társadalom a nép.

A történelem [tanárának rá kell mutatnia arra, hogy a történelem célja azoknak a törvényeknek a megismerése, melyek szerint az emberiség az általános művelődés felé halad. Minden esemény kapcsán rá kell mutatnia arra, hogy *milyen hatással volt valamely ország az emberiség fejlődésére*. Fel kell, hogy hívja tanítványa figyelmét arra a körülményre, hogy az országok fejlődését nem az uralkodók, hanem a nép széles rétegeinek mindennapi és eddig figyelmen kívül hagyott munkája hozta meg.

Rá kell, hogy mutasson, hogy a vasút, a villamos áram, a telegráf, telefon, a gépek ezer változata teszi lehetővé emberi életünket. Rá kell, hogy mutasson, hogy ezek feltalálása viszont a mindennapi munkát végzők nagy összeműködése által vált lehetségessé. Már a gyermekkorban kell megérteni azt, hogy a találmányok kihasználásának is a tömegek műveltségi állapota a legfőbb tényezője.

Korán kell megtanulni azt is, hogy az ember boldogsága nem merül ki a bőséges életmódban s hogy minden embernek joga van annak az országnak sorsába beleszólni, amelyben lakik, mert az ember és állat között éppen az a különbség, hogy az ember saját sorsának intézésére képes. Rá kell itt mutatnia arra, hogy azóta élnek az emberek milliói emberi életet, amióta az uralkodók nem önkényesen gyakorolják az államok hatalmát. Rá kell mutatni evvel kapcsolatban arra is, hogy az a legtökéletesebb és legemberibb kormányforma, melyben az állampolgárok maguk intézik saját sorsukat.

B) A múlton épül a jelen, ezen a jövő. A hagyományok részét teszik a mai társadalmi ténye-

zóknek, mert az emberek a történelem legrégebbi kora óta azt tapasztalták, hogy mindig volt valami, ami hatalmasabb volt a tömegek erejénél. A haladásért küzdők ezrei pusztultak el, mert a tömegek nem értették meg, hogy a küzdők az ő javukat akarják. A felvilágosodás apostolai máglyahalált szenvedtek, mert a babona hirdetőiben inkább bízott a nép.

Miért? — mert az emberi társadalom életében még mindig elenyésző szerepet játszik a tudás. Minden változással szemben az a leghatalmasabb érv, hogy mindig így volt. De az utóbbi érvnek nemcsak a tudatlanságban van a gyökere. A történelem arra tanít, hogy a tömegek mindig keresztülvitték akaratukat, valahányszor biztosak voltak arról, hogy a mindenfelé elosztott csoportok nem maradnak tétlenek.

Az intellektualitás álláspontja a társadalom berendezése tekintetében csak az lehet, hogy tabula rasa-t kell csinálni és a ráció alapján újra csinálni. Mindennek racionálisnak kell lennie. De nem lehet racionális, mikor az emberekben nincs ráció. A ráció és a múltnak a jelenre gyakorolt befolyása, ellentétesek. A múlton épülő társadalmi berendezés a rációnak csak annyiban ad helyet, amennyiben a múlt hagyományaival nem ellenkezik. A racionális felfogás csak az ész által helyeseknek ismert elveket alkalmazza, tehát a hagyománynak önálló helyet nem ad.

Bizonyos az, hogy az emberiség haladásáért küzdők csak a ráció álláspontján lehetnek. Minden! erejükkal arra kell tehát törekedniük, hogy az emberek belássák az emberibb berendezésű társadalom szükségességét. E tekintetben a történelemre is hivatkozhatni, mely arra tanít, hogy a hatalmasok sem mindig voltak a hagyományok tisztelői, hanem csak mikor az rájuk nézve járt előnnyel. Miért ne szakítson a nép is a saját jóléte érdekében a hagyományokkal?

A történelemnek az a tanítása tehát, hogy a múlton épül a jelen, igaz, de ez nem jelenti azt, hogy

a tapasztalat az emberiség jövő boldogságát is szolgálja. Az ember észlény, tanítják a filozófiában, de a történelem arra tanít, hogy az ember hagyománylény. A törekvés mármost arra kell, hogy irányuljon, hogy az ember igazán észlénnyé legyen és ne álljon a hagyományok befolyása alatt akkor is, mikor az az emberiség összességének érdeke ellen van.

A történelem arra tanít, hogy a társadalom a termelésszülte viszonyokhoz képest alakul. Fejlődésének éppenúgy megvannak a törvényei, mint a természetnek. A haladás az emberiség boldogulása felé elkerülhetetlen. De arra is tanít, hogy e fejlődés és haladásban az emberi észnek csak közvetett szerepe volt eddig. Közvetlenül a társadalomra az emberi ész nem hatott és közvetlenül kigondolt társadalmi átalakításokat sehol sem foganatosítottak a társadalomban.

Lehetetlen, hogy az ész szerepét az eddigi térre szorítva hagyjuk. Ha az emberi ész ereje olyan nagy, hogy a gőzgép, a villamosság feltalálása által át tudta alakítani a társadalmat, akkor arra is képesnek és alkalmasnak kell ítélnünk, hogy a társadalom átalakítására közvetlenül hasson. Az emberi ész hozta közelebb az embereket a vasúton, automobilon — telefon, telegráf, vezeték nélküli telegráf segítségével egymáshoz, miért ne volna alkalmas arra is, hogy a társadalom szervezetében is közelebb hozza egymáshoz.

Az ember gondolta ki a legnagyobb épületeket, hajóóriásokat, gépeket és ne lenne alkalmas arra, hogy olyan társadalmi szervezetet gondoljon ki, melyben az emberek társadalma jobban volna megépítve, mint ma? Nem szebb-e egy hatalmas épület egy dombnál; nem hasznosabb-e a csatorna a pataknál? Nem pontosan és zavar nélkül működik-e a gép? Miért ne tudnánk olyan társadalmi gépezetet kigondolni, a melyben az egyes emberek teendője éppúgy megvolna állapítva, mint a gépben a kerekeké és nem volna-e

az emberekhez jobban alkalmazható, mint a századokkal előbb élt elődök tudatlansága által részletekben kigondolt és megcsinált rend?

A múltban az embereknek csak igen elenyésző része volt észlény, míg ma már e szám elég tekintélyesnek mondható. Így tehát ma sokkal kevesebb az akadálya annak, hogy az emberek maguk foglalkozzanak saját sorsuk és a társadalom berendezésének kérdésével. Erre annál több ok van, mert az alkotmányosság megszületésével az emberek állandóan foglalkoznak a társadalom helyes berendezésének kérdésével. Egyszóval minden tényező abban az irányban halad, hogy végre komolyan foglalkozzék az emberiség a saját sorsával és ne a gazdasági fejlődéstől tegye azt egyedül függővé. Az embernek minden felett uralkodnia kell, tehát a gazdasági viszonyok felett is. Képessége ehhez megvan az eszében. Ezért kell az embert észlényvé tenni!

Az ember észlényé tételének az is oka és célja, hogy és mert az emberi gondolkozásba belegyökerezett az a hit, hogy a tekintélynek minden téren egyforma jelentősége van. Az embereknek már a gyermekkorban kell rájönnie arra, hogy a tekintélynek, mint nevelési princípiumnak helyességéről lehet ugyan vitatkozni, de mint tanítási princípium helyességéről nem. Az állami életben lehet arról szó, hogy a tekintélynek érvényesülnie kell, de a tanítás körében soha.

A tanítás célja csak a megértetés lehetvén, az iskola sohasem helyezkedhetik a tanítvánnyal szemben arra az álláspontra, hogy a tanítványnak el kell hinnie valamit. Minden kutatás és a tudomány éppen azon alapszik, hogy a kutató elvetette a tekintély elvét. Az emberiség történetének minden újabb lépése a tekintély elleni támadás volt.

Az emberiség boldogsága csak az *ész autonómiájára* építhető. Ezért mindazok, kiknek szívében fekszik a haladás és az emberiség boldogsága, kell, hogy az

ész uralma érdekében szálljanak síkra. Csak az ész uralma alatt élő ember tudja megérteni, hogy a különböző vallási hit nem teheti az embert különböző emberi értékűvé. Már pedig az emberi értékekről csak azlész által győződhetünk meg.

Minden cselekvés legfőbb törvényhozójának az észnek kell lennie. Mindenek fölé az ész törvényeit kell helyeznünk, életünk szabályozójává pedig az ész önszülte elveit. Ez íog a legbiztosabban az önismeréshez, az emberi önuralom előfeltételéhez vezetni. Az önismerés által juthatunk az önmívelés és tökéletesítéshez és evvel a társadalmi élet szükséges simaságához.

C) Aki legelső szerszámot kitalálta, tette az embert emberré. E találmány nagyobb jelentőségű az emberiség történetében, mint a legnagyobb gép feltalálása és nagyobb szellemi önállóságot árul el, mint a legnagyobb újabbkori találmányhoz szükséges volt. Aki legelőször fogta be az állatot teher vonszolására, nagyobb átalakítást hozott a termelésbe, mint a vasút feltalálója. Aki az első szövetet csinálta, nagyobb lépést tett a kultúremler felé, mint aki ma a legnagyobb palotákat építi. De mégis az volt a mai termelés megalapítója, aki először használt a termelésben a szerszám mozgatására nem élő erőt. Aki először jött arra a gondolatra, hogy a szerszámot nemcsak élő erővel lehet termelésre használni, az volt a mechanika feltalálója.

Az az ősemler, aki a gabonát már nem törte, hanem két egymás fölé helyezett kő forgatásával őrlöte, mutatta az utat erre a gondolatra; nem tudta, hogy az ő újítása milyen nagy újításnak veti meg az alapját, de ha ismernök, neki kellene az állati erő alkalmazásának gondolatáért is elismerést szavaznunk. Mert amikor e két kő forgatására az első állatot alkalmazták, akkor csak tovább haladtak a megjelölt úton s ezt betetőzte az, aki a vizet használta fel elő-

szőr hajtóerőként. Az első gépek: a gabonaórló, a fazekas korong, a szövőszék, stb., de ezek csak akkor válnak tömegtermelés eszközeivé, mikor már nem emberek s állatok hajtják.

A dolgozó ember adta nekünk ezeket, ki nem szűnhetik meg soha gondolkozni azon, hogy miképpen érhet el könnyebben nagyobb eredményeket. Az észember ajándékozta ezeket az emberiségnek, ki nem kért és nem keresett segítséget a természetfeletti erőktől. És amikor már mindezeket ismerte a gyakorlat, az emeltyűvel és ezer változataival, akkor jöttek a tudósok és összefoglalták ezeket és az erre vonatkozó tapasztalati tételeket és ezeknek neveit megőrizte a hálás utókor. Euklid az aritmetika és geometrika elemeiről egy könyvet írt, Archimedes az emeltyű törvényeit írta le és az ő nevük halhatatlanná lett.

Nem érdemtelenek, de hogy az ő munkájuk nem volt önálló és hogy a termelés megfelelő foka nélkül nem jöhetett volna létre, azt mi sem mutatja jobban, mint az a körülmény, hogy Archimedes után 1800 évig nem haladt a mechanika tudománya. Itt kell rámutatni arra, hogy azért nem haladt, mert nem emelkedett a szükséglet, nem emelkedtek az igények s így nem kellett a termelés eredményeit fokozni.

Az állati erőn kívül a víz volt az az erő, melyet legelőbb hajtottak az emberek szolgálatukba. Már Mithridatesnek volt Kr. e. 100 évvel vízi malma. A rómaiak már 60 méter hosszú és 2670 tonna tartalmú hajókat építettek, de azért a Kr. utáni negyedik században az alexandriai iskolában számtant és mechanikát tanító Pappus azt hitte, hogy a csigasor bűvészet. Amiben nem csekély része volt a termelés csökkenése folytán előállott gondolkozás megállásnak. Ezért van az, hogy bár Krisztus születése előtt felfedezték pl. a szivattyút is s Rómában használták is, számbavehető haladást a technika nem mutat. A rómaiak termelésének a görögök által elért fejlődési fok

megfelelt. Ennek oka az a körülmény, hogy a rabszolga nem volt érdekelve a munkában és nem volt drága. A köztársaság idejében 6—7 millió szabadra 13—14 millió rabszolga esett Itáliában. A középkor sem volt alkalmas a termelés emelésére s így a tudományok sem fejlődtek. Ezeknek a hatásoknak a kimutatása és így az ifjúságnak munkára nevelése nagyon könnyű a történelem révén, mely eddig ezt a feladatát egyáltalában nem teljesítette, sőt fel sem ismerte.

D) A történelem tanítása közben lehet legkönnyebben rámutatni arra, hogy a múltnak hagyománya az, hogy a vagyont jobban védik, mint az embert. A múlt hagyománya, hogy különbséget tesznek az emberek között. Itt nyílik alkalom arra, hogy rámutassunk arra, hogy a nagy feltalálók azért dolgoztak és adták az emberiségnek a gépeket, hogy az emberek könnyebben és jobban éljenek, de nem azért, hogy egyesek nagyobb fényűzést fejthessenek ki.

A történelem tanít meg arra, hogy a kormányok és kormányzók legfőbb kötelessége az igazság. Ez tanít meg arra, hogy a tömegek fejlődése a tulajdonképpeni történelem és nem az uralkodók szerelmei és verekedései. A történelemből kell megtanulnia mindenkinek, hogy minden születettnek joga van arra, hogy éljen és hogy a társadalomnak úgy kell berendezkedni, hogy e jog érvényesüljön.

Az emberiség fejlődésében való hitet a történelemből kell meríteni. Ez tanít arra, hogy a népek sorsát előbb fejedelmek intézik, aztán a népek maguk s hogy a népek boldogsága abban az arányban nő, amint sorsuk intézésében önállóbbak lesznek. Ez tanít arra, hogy a demokrácia érvényesülése az emberiség boldogulásának feltétele.

V.

A) A nyelvtan és irodalom tanára soha se felejtse el hangoztatni, hogy az irodalom nyelve nem

külön csinálmány, hanem a nép nyelve, melyet az írók ellesnek a nép ajkairól, a nyelvészek szabályokba és kategóriákba foglalnak. A forrás a nép. A nyelv a szerint alakul, amint a népek szüksége irányítja. A nyelv törvényszerűségének legfőbb irányítója a népek foglalkozása. Nem a nyelvész tanítja a népet, hanem a nép a nyelvészt.

A költészet a nép ajkán fakad és innen kapnak még most is témákat a legnagyobb és legkisebb költők egyaránt. A mondattant a nép alkotta meg és az általános elfogadás tette törvényekké azokat az elveket, melyeket ma nyelv- és mondattan, valamint költészettan tanít.

A nyelvnek legfőbb jelentőségéről nem szabad soha megfeledkezünk, arról t. i., hogy a *nyelv gazdasági érték*. A nyelv az az általános szerszám, mellyel a hasonló nyelvet beszélőkkel megértetjük magunkat. A nyelv azonossága tehát megkönnyíti az érintkezést másokkal, különbözősége lehetetlenné teszi.

A nyelv valamely nép hasonló szokásainak, azonos vallása és ismereteinek nem ritkán oka. Ebből gyakran azonos tulajdonságok keletkeznek. Az egy nyelvűek rendszeren ugyanazon uralom alatt alkotnak országot és gyűlölik a más nyelvű és más királyukat, mint ahogy a primitív ember mindent gyűlöl, ami más, mint ő.

A műveletlen emberek között most is gyakran látjuk, hogy a cipész gyűlöli a szabót, ez az asztalost, a földmívest és így tovább. Miért? — egyedül azért, mert az egyik más szerszámmal végzi munkáját, mint a másik. A műveletlen emberek gyakran gyűlölettel emlékeznek meg olyanokról, kik másképpen fejezik ki a fogalmakat, mint ők. Miért? — mert önkénytelen félelem és bizalmatlanság tölti el őket mindennel szemben, ami idegen.

A nyelv a gondolatközlés eszköze, olyan, mint

az írás, a telefonálás, a telegrafálás, stb. Miért gyűlölje a beszélő azt, aki ír vagy telefonál?!

Amilyen mértékben az idegen dolgokkal szembeni ellenszenv csökken az emberekben a közlekedés és idegen viszonyok megismerésének ezer módjai folytán, olyan mértékben lesz majd világosabbá a nyelv tulajdonképi jelentősége az emberi társadalomban. Ennek bekövetkezhetését állandóan szem előtt kell tartania a nyelvtanítónak.

A nyelv s az ember nem egymás alá, hanem egymás mellé rendelték s ezért helytelen a nyelvnek olyan feltüntetése, hogy annak az emberektől független élete van. A népek úgy tanulják a nyelvet, mint az egyesek t. i. valamely termelési móddal együtt. Azt a dolgot, amit a szlávoktól tanultunk meg, szláv néven is nevezzük. Azok a dolgok, melyeket a nemzetközi érintkezés nemzetközivé tett, a nemzetek általában egyformán nevezik. Abban az arányban, ahogyan a műveltség újabb és újabb eszközöket és fogalmakat fedez fel, lesznek az összes nyelvek mindinkább nemzetközivé.

Ez a fejlődés természetes, mert a nyelv a fogalmaknak jeleit foglalja magában. Minden nyelv rendszeren a betűk, illetve a hangok más egymásutánjával jelöli meg ugyanazokat a fogalmakat. A tudomány viszont az egész világon a képletekben ugyanazokkal a jelekkel jelöli meg a fogalmakat. A nyelv tehát gyakorlati célt kell, hogy szolgáljon és aszerint lesz nemzeti vagy nemzetközi, amint a szükséglet, melyet ki kell elégítenie, tágabb vagy szűkebb körű.

B) Ami már most a nyelvnek az egyes ember szempontjából való jelentőségét illeti, szem előtt kell tartanunk, hogy a nyelvet szüléinktől, tanítóinktól, mestereinktől tanuljuk. A szülőktől tanult nyelv csak abban az esetben lesz állandóan használt nyelvünké, ha megélhetésünk főforrása szempontjából e nyelvre állandóan szükségünk van. Ha kenyérkeresetünk köz-

ben állandóan más nyelvet használunk már ennek a megtanulása alatt, akkor foglalkozásunkkal együtt bizonyosan a szüléinkétől eltérő nyelvet is fogunk kegyérkeresetünk közben használni.[^]

Aki szüleitől tanulja foglalkozását, az tőlük fogja azt a nyelvet is megtanulni, melyet a legszívesebben használ. Aki szüleivel egy nyelvet beszélőktől tanulja mesterségét, az előnyben van e mesterség tanulásánál a felett, akinek egyidejűleg még új nyelvet is kell tanulnia. Aki a mindennapi szükségletre neki nem szükséges dolgokat azon a nyelven tanulja, melyet nem használ a hétköznapi életben, az ezeket a dolgokat is nehezebben fogja megtanulni, mint az, aki olyan nyelven tanul új dolgokat, melyen állandóan beszél. A nemzetiségi vidékek tanárai, de tanulói is tanúságot tehetnek erről. A nemzetiségiek nehezen tanulják meg az anyagot, vagy legalább kevésbé könnyen, mint a magyar tanulók.

A nyelv nemcsak a társadalomgazdaság, hanem az érzelmi világ szempontjából is lényeges jelenség. Gyermekálmaink emlékei, az otthon megragadó erejének hatalma, a szülők szerető gondosságának félig sejtett tapasztalata, mind az anyánktól tanult első szavak emlékéit keltik fel bennünk. Az ifjú nagyratörő tervek kifejezői azok a szavak, melyeket otthon tanultunk. Az első szerelmes szó, melyet a szerelem megértése nélkül gagyog a ifjú, az otthon tanult nyelvet juttatja eszébe.

Sok árnyalata az otthon tanult nyelvnek visszahúzza hozzá akkor is, mikor gondolataink már régen kinőttek abból a nyélből, mint ahogy kinőttük gyermekcipőnket, ruhánkat, gyermekkori barátainkat, sokszor környezetünket. Sok víg eseményre később is az otthon nyelvén gondolunk, mikor minden komoly dolgunkra már régen más nyelvet használunk. Sok gyermeki szomorúságunk, melyre később mosolyogva gondolunk, az anyánk nyelvéhez kapcsolódik.

Sok érzelmi momentum kapcsolódik tehát nyelvünkhöz, sok emlék teszi kedvessé, sok év használata szokottá. A nyelv az élet élvezésének egy jelentős eszköze s ezért úgy, mint az emlékek, az egyiknek kedves az, ami a másakra nézve közönyös. Sokszor ellenszenvesek az egyik ember emlékei a másokra nézve. Az egyik öröme sokszor kellemetlen a másik emberre nézve. Az egyik nyelve sokszor kellemetlen emlékeket vált ki a másiktól.

Sokszor minden indok nélkül gyűlöli az egyik nemzet a másik nyelvét. A gyűlölet érzelmét ez esetben nehezen érthetni, de letagadni nem lehetvén, ezt a félelemmel vagy az irigységgel lehet csak magyarázni. Ha irigységből gyűlöli az egyik nemzetbeli a másik nyelvét, akkor ennek gazdasági háttere van.

A nyelvnek ezenkívül igen jelentős szerepe van a vallás szempontjából is. Az egyházi személyek a felekezetek választott nyelvét nem engedik érinteni, mert félnek attól, hogy szertartásuk nyelve után a vallást is meg fogják támadni. A hívők mindent, ami a vallással összefügg, szentnek tekintvén, a szertartás nyelvében hagyományait látják és -ezek védelme címén védik ezt.

A népet a felekezetek vitái nem érdeklik, ők csak a külsőségeket látják a vallásokban. Ezekhez tartozik elsősorban a nyelv. De éppen ezért a nép sem marad nyugodtan, ha felekezetének nyelvét érinti valamely kormányintézkedés. Vagy ha közönyös maradna is, a papok ebben az esetben könnyen felizgathatják.

A nyelvet gazdasági értéknek is kell tekintenünk, mikor e kérdéssel foglalkozunk, (mert a nemzeti kérdés elbírálásánál) soha sem szabad szem elől tévesztenünk azt a körülményt, hogy az ember minden tevékenységét az az elv vezeti, melyet a társadalom-gazdaságtannal foglalkozók így fejeznek ki: minél kevesebb fáradsággal minél nagyobb eredményt elérni.

Ez az elv a nép szempontjából kisebb jelentő-

ségű, mint a középosztály szempontjából. A középosztályhoz tartozóra nézve a nyelv sokszor egyenes forrása megélhetésének, a nép szempontjából csak megkönnyíti a megélhetést a nyelvismeret. Az orvosnak, ügyvédnek, tanárnak, magánalkalmazottnak és sokszor a köztisztviselőnek a nyelv éppen annyira szükséges, mint a szakismeret. A munkások szempontjából különbséget kell tennünk a szerint, hogy ipari vagy pedig földműves munkásokról van-e szó.

Általában a nyelvnek gazdasági jelentősége abban a körülményben van, hogy az ember kevesebb fáradtsággal és helyesebben fejezi ki magát u. n. anyanyelvén, mint idegen nyelven. E fáradtság és nehézségre, mely az emberek erőfeszítését igényli, nem gondolnak, mikor e kérdéssel a politikusok foglalkoznak. Pedig ez a kényelem nem utolsó rendű faktora ennek a kérdésnek. A kereskedelem és ipar szempontjából ez nemcsak kényelem, hanem már pénzkérdés is, mert az áruk elhelyezésénél a beszéd már nagyjelentőségű. De már a termelés alatt is nagy ennek a kérdésnek a jelentősége. A nagy üzemekben az egységes nyelven való vezetés és utasítás épp oly szükséges, mint az állam gépezetének egységes irányítása és az egységes állami nyelv.

A nyelv kérdése tehát nemcsak annyiban bír gazdasági jelentőséggel, amennyiben mindenkinek minden dolgában az a törekvése, hogy minél kevesebb fáradtsággal minél nagyobb eredményt érjen el, hanem annyiban is, hogy a nyelv gazdasági érték a termelésben.

VI.

A) A földrajz tanításának szellemét a nyelv és országhatár, a történelem és faji sajátosságok mi-kénti felfogása fogja befolyásolni. A külföldi országok viszonyainak tanítása közben tehát érvényesülnie kell a legelső foktól kezdve az összemberiség szeretetének és annak a felfogásnak, hogy a népek elválasztottsága

és nemzetekre való oszlása nem ok az egymás gyűlöletére. Hz országok határai csak képzelt vonalak, melyeket a múltban fejedelmek önkénye változtatott minduntalan, ma pedig megváltoztathatnak a népek és figyelmen kívül hagy naponkint ezerszer a vasút, milliószor a távíró s távbeszélő; melyeken mindgyakrabban repül át a diadalmas madárember.

A földrajz tanítása közben kell rámutatni arra, hogy a kultúrember és a vadember közt az a különbség, hogy a vadember mindentől, amit nem ismer fél, majd gyűlöli azt; míg a kultúrember mindent, amit nem ismer, megismerni törekszik és eleve semmitől sem fél és semmit sem gyűlöl. Rá kell mutatni arra, hogy a művelődésnek éppen abban van a szépsége, hogy a tudatlanságot megszüntetvén, az emberek rossz tulajdonságait kiirtja.

De amint az idegen országok népeinek szeretetére, úgy kell annak az országnak szeretetére is megtanítani, melyben lakunk és azokra a kötelességekre, melyekkel egymásnak tartozunk. Itt nyílik alkalom a különböző foglalkozások kölcsönhatására és valamennyi egyforma szükségességére rámutatni, minek végső következményeit sem szabad figyelmen kívül hagyni és ki kell fejteni, hogy a társadalom szempontjából szükséges és hasznos foglalkozások egyenlő jutalmazása kell, hogy az az eszmény legyen, mely felé törekedni kell és nem szabad megelégedni avval, hogy a szegénységről azt mondjuk, hogy nem szégyen.

A külföld nagyobb gazdaságára és kultúrájára is itt kell a figyelmet felhívni. Rá kell mutatni, hogy a hosszú évszázadokkal előbb kezdett kultúrunka eredménye milyen formában mutatkozik. A társadalmi együttműködés hasznosságában és szépségében való bizalmat a külföldi viszonyok tárgyalása kapcsán kell bemutatni. A külföldi példákból tanulhatja meg az ifjúság a legjobban, hogy milyen kötelességei vannak az embereknek egymás irányában.

B) A földrajz tanításánál nem az a lényeges, hogy valamely város hol van, hanem az, hogy miben különbözik attól, amelyben a tanuló él. Azt a különbséget kell a falusi gyermeknek legelőbb megismernie, amely a falu és a város közt van. De itt nem a földszintes és emeletes házakra kell a súlyt fektetni, hanem arra, hogy a városokban kórházak, iskolák, hatóságok, könyvtárak, katonacsapatok stb. vannak. A belföld és külföld összehasonlításánál arra kell rámutatni, hogy a külföldön milyen intézményeket tartanak fenn városok vagy más közületek. A nyilvános olvasószobák; az ingyen orvosi rendelő-intézetek; az iskolás gyermekeknek ebéddel való ellátása; felruházása, könyv s írószerekkel való ellátása; az anyák támogatása; az aggok és rokkantakról való gondoskodás; népszállók; hajléktalanok menhelye stb. emelendők ki.

Mert nem a más nyelven való beszéd és az eltérő kormányforma teszi a különbséget az országok között, hanem azok az intézmények, melyeket az emberek szükségleteik kielégítésére, egészségük védelmére és visszaállítására megvalósítanak. És mindezek tárgyalásánál mindig rá kell mutatni arra, hogy a csatornát és vízvezetéket, a világítást, a színházat, a kórházat, az árvaházakat csak azért tudják megvalósítani, mert az emberek összetartanak és az egymás támogatását kötelességüknek tekintik.

C) A magyar földrajz, különösen Magyarország földrajzának tanításánál szakítani kell azzal a hagyományos, de téves tanítással, mely ezt az országot Kánaánként mutatja és elfelejti a többi országok előnyeit és ennek a hátrányait megismertetni. De elfelejti azt is, hogy ennek az országnak folytonos dicsérete azért volt szükséges a múltban, mert a kezdetleges ember csak azt szereti, amit a legjobbnak tart. Azért, hogy Magyarországot megszerettessük a gyermekkel, nem kell Kánaánról beszélni és arra, hogy ez a sze-

retet a felnőttben is megmaradjon, nem elég a gyermekbe azt a gondolatot oltani, hogy ez a föld Kánaán.

Inkább arra mutassunk rá a földrajz tanításakor, hogy éghajlatunk az ország szárazföldi fekvésénél fogva végletes, ami rendkívüli módon hátrányos növényzetünk fejlődésére. Evvel kapcsolatban rögtön rá lehet arra is mutatni, hogy milyen nagy előnyökkel jár a tenger mellett fekvés más szempontból is, hogy a fejlődésnek ez szinte előfeltétele.

Hegy- és vízrajzunk leírásakor rá kell mutatni arra, hogy milyen hátrányosan befolyásolja a magas hegységek hiánya folyóvizeink vízbőségét, mely tavasszal egyszerre lefolyik és aztán vízhiány miatt nem lehet a folyókat éppen akkor kihasználni, mikor ősszel a legnagyobb szükségünk volna arra, hogy gabnánkat olcsón szállítsuk egyik helyről a másikra. Evvel szemben Olasz- és Franciaország kedvező vízrajzára és arra a körülményre kell rámutatni, hogy a kis Schwaic egyenesen a természetnek köszönheti azt a jólétet, melynek örvend.

△ földrajz tanításánál éppen azért nem kevés alkalom nyílik arra, hogy a gyermekben felébresszük a tettvágyat, mert rá kell mutatni arra, hogy amit a természet nem adott meg, azt magunknak kell tőle megszerezni és a folyókat, mielőtt a síkságokra lépnek, el kell zárni, hogy a hegyek közé zárva maradjon a tavaszi vízbőség egyrésze, melyet ősszel fel lehet használni, hogy a természetes hiányt vele pótoljuk.

A tettvágyat kell felébreszteni minden emberben, mert mindenki büszke arra, hogy maga csinált valamit, tehát vágya is van, hogy tehessen valamit. Azokat a cselekvési lehetőségeket kell megmutatni, melyek itt nyílnak és melyek a természettől mostoháiban felszerelt területen nagyobbak, mint a jobban ellátottakban. Az ily szellemű tanítás nemcsak igaz, hanem az ország javát is szolgálja.

D) Amint az eddig említett tárgyaknál, úgy a többiekénél is bele lehet vinni a tanításba a haladás szellemét. Még a számtanba is, ahova a legnehezebbnek tetszik. E tárgynál csak a példákat kell úgy megválogatni, hogy a tanuló kénytelen legyen gondolkodni. Ha ahelyett, hogy arról szól a tanító, hogy egy tyúk hány tojást tojik, arról ad fel számtani feladatot, hogy egy napszámos hány fillért keres és hány gyermeket kell abból eltartania, már gondolkodni kényszerítette a gyermeket. De beszélhet arról is, hogy egy divathölgy ruhája mibe kerül és mennyi egy munkás évi keresete.

A mértanban rá lehet mutatni, hogy mi a birtok-elaprózás és ennek kára, rá kell mutatni orvoslásának eszközeire, a tagosításra, parcellázásra, stb. Az alkotmány tanban az alkotmányosság fontosságára, az embernek az állam szempontjából való jelentőségére és azokra a törvényekre, melyek célja a munkás életének s egészségének védelme stb. Még a kézimunkák tanítójának is módja van arra, hogy kiterjeszkedjék az ország ipari termelésének jelentőségére. Viszont a kézimunka a gondolkodásra való ösztönzésnek hathatós eszköze lehet, ha ügyel a tanító arra, hogy önálló munkára szoktassa a tanulókat. Senkinek, aki munkára tanít, nem szabad elfeledni azt, hogy a *munka a gondolkodás terített asztala*.

VII.

Mi legyen a tanítás célja? Erre a kérdésre már megfeleltek a nyugati államok tantervei, mikor azt a kötelességet rójják az iskolára, hogy a gyermekeket kritikára és munkára szoktassák. A kritika szempontjából minden történelmi esemény, minden intézmény, minden eljárásra nézve megkérdi a tanító a gyermekeket, hogy helyesnek tartják-e vagy nem és miért?

Ennek az eljárásnak jelentősége akkor, ha a rációt akarjuk az emberekben fokozni, rendkívüli. A kritikái

szellem és a ráció is fokozható, ha gyakorolja az ember. Miután pedig az iskola arra való, hogy az ember jó tulajdonságait kifejlessze, tehát kell hogy a kritikáját se hagyja fejlesztés nélkül.

Az iskola e feladatánál nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy az emberiség fokozatosan halad az észlényiség felé, hogy az ész jelentőségének előtérbe keli lépnie, ha az emberiség meg akar küzdeni a hagyományokkal, előítéletekkel és szokással.

Az iskola nem hunyhat szemet az előtt a tény előtt, hogy az emberiség sorsát eddig főleg más tényezők befolyásolták és nem az ész, de az előtt sem, hogy a modern emberiségnek kötelessége, hogy az ész a belátást tegye sorsa intézőségének központjába. E feladat azért terheli elsősorban az iskolát, mert az iskola a tanítás legelsőrendű tényezője.

Feladatának tehát akkor felel meg, ha az emberen az észet fogja úrrá tenni. Ebben az irányban elsősorban a progresszív eszméket valló tanítóknak kell dolgozniuk, mert ők akarják az emberiség boldogságának eljövételét gyorsítani. Az ész természetéből folyik az akarat irányítása és az emberiség érdekében való cselekvés. Mert éppen ez az a tulajdonság, mely az ösztöember és az észember közti különbséget teszi. Az előbbi cselekvő szervei a legnagyobb emóció alkalmával is nyugodtan maradnak, míg az észembernél a gondolatot a tett követi.

Az észember tud akarni, tudja, hogy mit akarhat és mit akarjon; tud cselekedni, tudja hogyan kell cselekednie és mit kell cselekednie. A magyar iskola feladatát könnyen körül lehet tehát írni. Akarni és cselekedni tudó észembereket kell teremtenie. Teremtenie, mert a szülőktől csak érző embereket kap. Ezért rá kell mutatnia a cselekvés előnyeire, mert ha ezt valaki be nem látja, nem is fog cselekedni. Az iskola csak akkor felelhet meg tehát nálunk hivatásának, ha a tettvágyat is beleoltja a gyermekekbe.

Akaraterős, tettvágyó észlényeknek vagyunk hijjával, tehát ezeket várjuk az iskolától. Ennek a legbiztosabb módja pedig az oktatás minden fokozatán a munkaiskola volna. Tanuljon meg dolgozni a legkisebb gyermektől kezdve a legnagyobb ifjúig minden tanuló. A munka sikere az, ami újabb munkára ösztönöz. A tanulás is csak munkával érhető el, de a gyermek szemében meddő fáradtság, melyet oly anyag felhasználására fordít, amit nem tud felhasználni.

Az iskola feladata tehát az igazságot tanítva, az igazság utáni kutatásra, a közösség érdekében való munkára nevelve, megtanítani az ész általi szeretetre az embereket.